

UDK 929:323.1(=163.6)

Matija Ogrin

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN VPRAŠANJE ENOTNOSTI SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA

Članek predstavi Slomškova prizadevanja za jezikovno ter kulturno integracijo slovenskih dežel v desetletjih med 1821 in 1862. Navzočnost slovenskega kulturnega in zemljepisnega prostora v Slomškovem delu je predstavljena s pomočjo njegove korespondence in popisov, z gledišč Slomškovega dela za enoten slovenski knjižni jezik in Slomškove literature (pesmi).

Ključne besede: A. M. Slomšek, slovensko slovstvo, slovenski knjižni jezik, slovenski kulturni prostor

1 Uvod

Prispevek Antona Martina Slomška k slovenski kulturi je obsežen in kompleksen, saj je intenzivno deloval na raznolikih področjih, kakor so duhovniško pastoralno delo in pridižna literatura, praktično pedagoško delo in pisanje učbenikov, prevajanje in urednikovanje, kulturno organiziranje, poučevanje slovenščine, intenzivna skrb za poenotenje slovenskega knjižnega jezika ter njegovo uveljavljanje v javni rabi, pisanje pesmi, proze, verske esejistike, vzgojeslovne publicistike itn. Začetki njegove literarne dejavnosti segajo že v gimnazijski čas okrog leta 1816, intenzivno delo na več področjih, povezanih s slovenščino in slovenskim slovstvom, pa se začne z njegovim vstopom v celovško bogoslovje jeseni 1821. Čas teh začetkov je ravno čas po izidu Kopitarjeve slovnice (1809), ki je bila »normativni mejnik« med »preteklim časom obstajanja deželnih knjižnih različic« in »procesom njihovega poenotenja« v skupni jezikovni normi (OROŽEN 2010: 212) sredi 19. stoletja. Proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika pa je mogel biti le zunanji izraz, zunanji fenomen bistvenih notranjih premikov v sočasni slovenski kulturi – premikov, ki pomenijo razmah slovenske narodne zavesti ter postopno integracijo pokrajinske, deželne pripadnosti v slovensko narodno pripadnost. Slomškov prispevek k tem integrativnim procesom je bil pomemben zlasti na Koroškem in Štajerskem, kjer je bil v času svojega delovanja tako rekoč osrednja osebnost narodnega preroda. V njegovem delu lahko opazimo številne in močne pobude za povezovanje Koroške, Štajerske, Kranjske in Primorske in s tem povezano zavest o prostoru teh dežel ter njihovi medsebojni pripadnosti v okviru slovenstva kot višje, nadrejene skupnosti. V tem članku nameravamo z izbranimi primeri orisati nekaj tistih področij Slomškovega integrativnega delovanja, kjer izraziteje prihaja do veljave njegova zavest o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru.

2 Slomšek je vse od svojega bivanja v ljubljanskem liceju, torej še izpred bogoslovnih let, vzdrževal mrežo pisemskih stikov s prijatelji in sodelavci po vseh sloven-

skih deželah. Čeprav se je ohranil le manjši del Slomškove korespondence, več kot 400 njegovih ohranjenih pisem dobro prikaže gosto mrežo stikov, kulturnih povezav in dejavnosti, ki so segale prek vseh slovenskih dežel in vključevale domala vse vidne kulturne delavce njegovega časa. Ti stiki so bili posebej intenzivni s središči tedanjega kulturnega življenja Slovencev, ki so bili Ljubljana, Celovec, deloma Gradec, in s krogom ožjih sodelavcev na Štajerskem. Verjetno se je Slomšek že v ljubljanskem liceju (1819–1820) spoznal z Metelkom, ki je s predavanji slovenščine pomembno vplival na kvaliteto knjižnega jezika mlajše izobraženske generacije vključno s Čopom in Prešernom (KOLARIČ 2009). Slomšek je izpričano sodeloval z Metelkom že v bogoslovnih letih, saj je Metelko pošiljal Slomšku v Celovec pole svoje slovnice že med tem, ko se je dotiskovala, torej do 1825 (KOVAČIČ 1934: 37). Zanimiva so ohranjena Slomškova pisma Matiji Čopu iz dobe, ko je bil spiritual v Celovcu, ki poleg zaupljivega, prijateljskega odnosa kažejo na intenzivno izmenjavo knjig in na odpiranje jezikoslovnih in literarnih vprašanj. Tako je Slomšek 30. oktobra 1832 iz Celovca poslal Čopu v Ljubljano Megiserjev slovar in nekatera Jarnikova dela, pozneje Svetokriškega, prosil za posredovanje pri cenzuri zbirke t. i. Ahacelnovih pesmi (AZN 1930: 3), se zanimal za delo in izhajanje *Kranjske čbelice*, dne 5. januarja 1833 pa zapisal: »Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Prefhern zu hören! Profim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovence.« (AZN 1930: 5) ter pozneje poročal, da je Ahaclova zbirka pošla, v čemer je videl uspeh slovenskih nedeljskih šol na Koroškem in Štajerskem, ki so si prizadevale za rast bralne omike (AZN 1930: 11). Še obsežnejša je bila korespondenca z Bleiweisom, v kateri je iz Št. Andraža in pozneje iz Maribora pisal uredniku *Novic* v Ljubljano; med drugim večkrat o svojih jezikoslovnih stališčih glede t. i. novih oblik. Te je podpiral, toda zagovarjal je postopno uveljavitev ter vzajemnost med slovenskimi deželami: »Meni je prav, da Kranjci zvonec nosite; pa pozabiti ne smejte, de smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselj le Vaša veljala; tudi mi vzamemo mnogo Vaših oblik, ktere niso po naše, posnemaje sv. Avguština: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.« (AZN 1930: 318–321) Iz osebnih stikov je nastalo tudi več Slomškovih življenjepisnih in memoarskih esejev, tako denimo ob smrti goriškega prijatelja Valentina Staniča, ki ga je visoko cenil; ob njem je zapisal: »Naj bi rajnih spodobna pohvala mladim bralcem dobriga duha dala; zakaj mertvi nas živeti vučé.« (*Drobtince* 1848: 81) Na Tržaškem je imel Slomšek stik z Ravnikarjevim naslednikom, škofom Jernejem Legatom. Na Koroškem je bil posebej tesno povezan s šolnikom Matijem Ahaclom in slavistom Urbanom Jarnikom, pa seveda z Mihaelom Andreašem in raznimi »pohorskimi pevci«. Na Štajerskem in Koroškem je Slomšek ohranil in na novo razvil vrsto povezav s sodelavci svojih publikacij, zlasti proznih prevodov, almanaha *Drobtince* in učbenikov. Med njimi so bili Jožef Hašnik, Mihael Stojan, Valentin Orožen; Jožef Muršec, Anton Murko, Radoslav (Jakob) Razlag, Simon Rudmaš, Mihael Zagajšek idr.¹ Zdi se, da je v dobrih štirih desetletjih svoje aktivnosti, in sicer od približno

¹ Slomšek je sicer odklanjal dajnico, toda po vsem sodeč, je imel neposredne stike tudi s Petrom Dajnikom, čeravno korespondenca z njim doslej ni izpričana. Zgodnejša verzija Slomškove pesmi *Lehko noč*, prvič objavljena v omenjenih Ahacelnovih pesmah (*Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* 1833), je bila namreč poprej v drugačni obliki že natisnjena v neki (doslej neidentificirani) Dajnkovi knjigi. Ker Slomšek te pesmi pred 1833 ni objavil, je mogoče sklepati, da Dajnko te pesmi ni mogel prejeti v obja-

1821 do 1862, Slomšek razvil sodelovanje ali vsaj povezave s skoraj vsemi vitalnimi silnicami kulturnega življenja Slovencev od Koroške in Štajerske do Primorske.

3 Slomškova skrb za skupni slovenski knjižni jezik, ki bi presegel pokrajinske razlike in bi postal izrazilo vseh Slovencev skupne omike, se še posebej izraža v njegovi novomašniški zaobljubi, da bo svoj prosti čas posvetil skrbi za materni jezik (Kovačič 1934: 45). Splošno znano je, da je takó deloval že kot bogoslovec prvoletnik, ko je jeseni 1821 v celovškem bogoslovju samoiniciativno pripravil tečaj slovenščine za bogoslovce. S tečaji je nadaljeval vsako leto do konca bogoslovja, o čemer pričajo med drugim ohranjeni uvodni govori, v katerih je zavračal tedaj že zakoreninjeno mnenje, da se slovenščine ni potrebno učiti, in poudarjal dostojanstvo materinščine ter njeno pomembnost še zlasti za duhovnika. Že od začetka je prikazoval knjižno slovenščino kot sredstvo združitve pokrajinskih govorov v višjo kulturno celoto. Leta 1829 se je Slomšek po nekaj letih kaplanske službe vrnil v Celovec, tokrat kot spiritual bogoslovnega semenišča. Takrat je svoje tečaje slovenščine obnovil še temeljiteje in deloma dosegel obveznost tega pouka.² Ker je poučeval bogoslovce iz dveh škofij, so bili med učenci tako Korošci kakor Štajerci, nekateri celo s Kranjske. Takšna pokrajinska raznolikost slovenskih govorov, zbranih v njegovem celovškem avditoriju, je Slomšku le potrjevala njegovo vizijo o potrebi po enotnem knjižnem jeziku iz leta 1821. S svojimi tečaji je opravljal podobno prerodno funkcijo kakor Metelko na ljubljanskem liceju, le da njegovo delo ni bilo tako dobro institucionalizirano, čeravno naj bi bil boljši učitelj celo od Metelka (Grafenauer 1958: 280). Pri pouku se je lahko opiral na znanstvene slovnice Kopitarja, Metelka in Murka. Toda ker te niso bile najbolj primerne za jezikovni pouk, je Slomšek napisal tudi lastno slovnico *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborene*, ki je njegovo razmeroma samostojno jezikoslovno delo (Jesenšek 2010: 672), nastalo na podlagi pedagoške prakse, zato je posebnost te slovnice, da se končuje s »preverjanji znanja« za tri zahtevnostne stopnje. Slovnico, ki je ostala v rokopisu, je začel Slomšek najverjetneje pisati že ob vstopu v bogoslovje 1821 (prav tam: 679). Ker se je zavedal nasilne germanizacije na Koroškem in Štajerskem, mu je bilo povsem jasno, da z materinščino slovenstvo stoji in pade. Zato je v omikanem knjižnem jeziku videl branik višje duhovne kulture pred procesi raznarodovanja ter izgubo slovenske identitete. Ker je gledal daljnosežno in široko, je kot pot k temu cilju že v bogoslovnih letih odklanjal deželne partikularizme, kakršnega sta razvila Dajnko za štajersko deželno in v manjši meri Metelko (v besedotvorju) za dolensko različico. Čeprav je bil Štajerec, je priznaval vlogo (ne pa prevlade) osrednjeslovenske jezikovne tradicije ter njeno prepletanje z drugimi pokrajinskimi prvinami v postopnem poenotenju knjižnega jezika (Jesenšek 2003: 673). Tako je vzgajal tudi svoje gojence, kar pri njih ni ostalo brez literarnih in publicističnih sadov. V tem duhu je Slomšek 30. maja 1833 čestital Čopu za »učeno, z vsem pogumom izpeljano črkarsko pravdo« v upanju, da bo končala »pogubonosni

vo drugače, kakor neposredno od Slomška. Prim. natisnjeno stran s Slomškovimi rokopisnimi popravki: UKM, Ms 125/7.

² Krški (celovški) škof Jurij Mayr je to Slomškovo prošnjo potrdil in naložil svojim bogoslovcem Slomškov tečaj slovenščine kot uradno obveznost, medtem ko je lavantinski škof Zimmerman poudaril prostovoljnost za lavantinske bogoslovce (Grafenauer 1958: 279–280).

razkol« (AZN 1930: 7), ob poznejših novooblikarskih trenjih po letu 1850 pa potožil Bleiweisu: »vsak piše po svoji trmi [...] Razkolnost je Slovanov bila in bo dedna pregreha.« (prav tam: 316)

4 Slomšek je poleti 1825 odpotoval iz Celovca prek Olimja v Ljubljano »v zadevah slovenskega slovstva«. ³ *Kranjska čbelica* je bila sprva tesno oprta na ožji krog sodelavcev na Kranjskem, Slomšek pa kot literat tedaj še neznan, zato ga verjetno niso povabili k sodelovanju. Sam pa je *Kranjsko čbelico* intenzivno spremljal. Zaradi več razlogov je Slomšek med letoma 1829–1838, ko je bil spiritual v Celovcu, med bogoslovci organiziral, mentorsko vodil in sam razvil obširno literarno dejavnost, ki se je kazala v treh glavnih vejah. Najbolj poznana je prva slovenska posvetna pesmarica *Pesme po Koroških in Štajarskim znane* (1833, razširjena 1838), ki je hkrati tudi prvi večji literarni dosežek širšega kroga koroških in štajerskih pesnikov. Izmed teh so Jarnik, Slomšek, Valentin Orožen in Josip Hašnik primerljivi s čbeličarji (GRAFENAUER in GSPAN 2009). Celotno gibanje je bilo seveda drugačno, saj ni bilo usmerjeno k romantiki, marveč je stalo na prehodu iz razsvetljenstva v predromantiko in bilo usmerjeno bolj k posnemanju ljudskega pesnjenja, k poetični krščanski refleksiji, vzgoji in razvedrilu. Vendar je vsekakor mogoče govoriti o strnjemem krogu sodelavcev, o Slomškovem krogu, ki je sodeloval pozneje pri skoraj vseh publikacijah, nastalih na njegovo pobudo.

Drugi večji rezultat Slomškovega celovškega kroga je vrsta prevodov Christoph Schmidta, ki so jih pripravljali bogoslovci ob slovenskih tečajih, toda popravljal in za tisk pripravljaj jih je njihov spiritual. ⁴ S tem je Slomšek (GRAFENAUER in GSPAN 2009) postal začetnik slovenskega mladinskega slovstva; to se zaradi bolj elitistične usmerjenosti kroga *Kranjske čbelice* ni moglo močneje razviti na Kranjskem, marveč se je, zanimivo, razvilo na Koroškem.

Tretji pomemben rezultat Slomškovega celovškega kroga pa je pesniški almanah, ki je svojevrsten koroški pendant *Kranjske čbelice*, le da ni bil nikdar natisnjen, so Pefme za pokufhno, ohranjene le v enem izvodu iz Slomškove zapuščine. Prvotno je bil morda vsak letnik samostojen almanah, medtem ko so zdaj letniki zbrani v večji rokopisni knjigi (UKM Ms 124). Literarna zgodovina teh pesniških zbornikov, nastalih med letoma 1832 in 1835 in leta 1838, večinoma ni obravnavala obširneje kakor z enovrstičnimi omembami. In vendar so nekatere pesmi teh zvezkov prerasle raven prvih pesniških poskusov ter so v določenem pogledu močno modificirale Vodnikovo pesniško tradicijo, ki jo deklarativno izkazuje njihov naslov, ter ji dale nove, predromantične dimenzije. Videti je, da je Slomšek svojim gojencem predlagal določeno temo – v letniku 1832 je bila to pomlad – in dve od nastalih pesmi sta bili nato objavljeni v Ahacelnovi zbirki. Med izstopajočimi pesniki zbornika so

³ Prim. KOVAČIČ 1934: 48. Grafenauer in Gspan navajata v *SBL* leto 1824 (verjetno pač 1825 poleti, po končanem bogoslovju med čakanjem na namestitveni dekret), ko se je srečal v Ljubljani z Metelkom, Zalokarjem, Strelom in se zanimal za ustanovitev revije Slavinja, do katere pozneje ni prišlo (prim. GRAFENAUER in GSPAN 2009).

⁴ Tako so v Celovcu pod oznako »prevedli mladi duhovni v celovški duhovščini« izšle Schmidove knjige *Perjetne perповedi za otroke* (1832 in 1836), *Kratkočasne pravlice otrokam v podvučenje* (1835), *Sedem novih perповedi za otroke* (1836) in več drugih.

Janez Arlič, Jožef Hašnik, Valentin Orožen; več pesmi so napisali Andrej Korošec, Jožef Matoh, Matej Pirš, Luka Sevšek. V najboljših pesmih (Arličevih, Hašnikovih in še nekaterih), ki oblikovno ne zaostajajo za Vodnikom, je razsvetljenska poezija tematsko razširjena, prenovljena, celo presežena; poleg naivne vzgojne in razvedrilne tendence se pojavlja bolj introspektivna, duhovno-poetična refleksija na meji med razsvetljenstvom in romantiko, npr. v Arličevi pesmi Mila folsa, ki je že prežeta z romantičnim elegičnim pesimizmom. Temu ustreza tudi opazen oblikovni odmik od kitice alpske poskočnice k bolj kompleksnim metričnim oblikam; Arlič je 1838 napisal celo oblikovno dovršen Sonet. Tako je pod neambicioznim naslovom *Pefme* sa pokufhno začela v Slomškovem celovškem krogu nastajati umetniško bolj ambiciozna duhovna literatura. Ta je v vsebinskem pogledu glede na *Kranjsko čbelico* komplementarna, saj jo večinoma preveva krščanska duhovna vsebina, v literarno-formalnem pogledu pa se na *Kranjsko čbelico* verjetno opira, saj je v pomembnejših lirskih pesmih, zlasti Arličevih in Hašnikovih, zaznati Prešernov vpliv. Tudi v tem je moč videti enega od večznanih in kompleksnih odnosov med Kranjsko na eni ter Koroško in Štajersko na drugi strani.

5 Na bolj empiričen način izražajo Slomškovo zavest o prostoru slovenskih ter sosednjih dežel potopisi, v katerih je razmeroma podrobno opisal svoja potovanja med počitnicami v spiritualski dobi, zlasti po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Goriškem. Ohranjeni so potopisi iz let 1833, 1834 (nepopolno) in 1837.⁵ Ohranjeni potopisi pričajo o tehle potovanjih, ki jih je Slomšek poleti večidel opravil na »apostolski način«, tj. peš.

- 1833: Potovanje iz Celovca čez visoke Ture na Solnograško, v Linz, na Dunaj (kjer je srečal Jakoba Zupana), prek Marijinega Celja v Gradec (iskal, a ne našel, Kolomona Kvasa), Sv. Peter pri Mariboru (med drugim srečanje z Antonom Murkom), Spodnja Polskava, Studenice, Sladka Gora (Matija Vodušek), Celje, Nova cerkev (Mihael Stojan), Rečica ob Savinji (Jožef Lipold), Solčava, Celovec.
- 1834: Potovanje iz Celovca na Uršljo goro, prek gore Oljke v Vojnik, Slovenske Kojnice, Špitalič; odtod je potopis izgubljen. Kljub izgubljenemu rokopisu pa so z računi dokumentirani izdatki potovanja »v **Gorico in v Videm** na Furlanskem, torej je ob tej priliki obiskal primorske in najbrž tudi **Rezijanske** Slovence. Njih narečje je Slomšek poznaval in se nanj večkrat oziral v svojih slovenskih predavanjih.« (Kovačič 1934: 110)

Kovačič razume omenjene račune kot dokumente istega potovanja, torej v letu 1834. Toda Slomšek v kar dveh poznejših spisih navaja, da je obiskal prijatelja Valentina Staniča leta 1835 in da ga je ta spremljal v Oglej, torej gre za neko potovanje v letu 1835, o katerem ni nobenega rokopisa: »Ne bom pozabil vse žive dni, kako sva v leti 1835 skuz Palmo novo v Voglej hodila, kako so mi iz visokiga stariga turna

⁵ Prim. NŠAMb, fond Slomšek, fasc. VIII, v nemščini. Prvi je iz njih objavil več daljših odlomkov Fr. Kosar v svoji nemški monografiji o Slomšku (KOSAR 1863: 22–38). Bolj obširno pa je iz njih zajemal, jih prevedel in deloma povzel v svoji slovenski biografiji Frančišek KOVAČIČ (1934: 84–133). Teh potopisov slovenska strokovna literatura o potopisu ni obravnavala; upoštevani so bili le v kontekstu Slomškove biografije.

vse kraje nekdanjiga imenitniga mesta razkazali.« (*Drobtince* 1848: 89–90) Pozneje zapiše, da je v družbi »iskrenega Slovenca Valentina Staniča na častitem oltarju sv. Mohorja in Fortunata sveto mašo služil, na pokopališču toljko svetih mučencov in spoznavavcov izveličanske vere naše.« (*Drobtince* 1851: IX)

- 1837: Zadnji ohranjeni potopis dokumentira potovanje iz Celovca čez Korensko sedlo na Bled in v Ljubljano (5. septembra v gledališču s Prešernom, nato pri Pavšku, Metelku), sledijo Višnja Gora (Janez Cigler), Stična, Novo mesto, Zagreb (iskal Ljudevita Gaja, našel družbo mlajših iliristov), hrvaško Zagorje, Varaždin, Štrigova, Ljutomer, Velika Nedelja (Peter Dajnko), Ptuj (Josip Muršec), Celje, Prevalje, Dobrla ves, Celovec.

Na teh potovanjih je imel Slomšek za glavni cilj, da neposredno in od blizu spozna slovenske dežele in ljudi pa tudi cerkvene ustanove, zlasti semenišča in samostane ter si z njihovimi predstojniki izmenja poglede na splošne razmere naroda, izzive Cerkve in s tem povezano vzgojo duhovnikov v bogoslovju. Vendar je bila Slomškova narava zelo občutljiva tudi za lepote narave, omenjal je zanimiva narodopisna opazanja, denimo o ziljskem štehvanju in reju pod lipo, človeške prigode pa je spremljal z globljo refleksijo človekove eksistence in usode. Vse troje (opis narave, narodopisni drobec in refleksija) se posrečeno združuje v tej sliki Bleda in okolice:

To je zelo visok grad na pečini, s katerega uživaš v najlepšem in najzanimivejšem razgledu. Naravnost proti zahodu se s svojo sivo glavo dviga kvišku Triglav kot oče vseh okrog ležečih gora; proti severu so precej oddaljene Karavanke, ob vznožju katerih se vrstijo najlepše cerkve; na vzhodu je širna ravnina proti spodnji Štajerski s številnimi župnimi vasmi in gradovi; proti jugozahodu v vrtoglavi globini jezero v prijetni kotlini obliva pečino, in naprej proti planinam, ki se vlečejo tja do Turčije [tj. Bosne], pozdravlja popotnika Sava, ki vre iz svoje bohinjske zibel. Ravno zdaj odmevajo kasni zvonovi s prijaznega otoka. Na nasprotnem obrežju zagledamo veliko ladjo s številnimi belo oblečenimi deklami. Pogreb na jezeru! Edini sin že priletnega očeta, ki se je v pijanosti peljal ob jezeru, padel vanj in utonil, je jadral v grob. Za počasi drsečo ladjo se vleče bela proga, kaže prevoženo pot in izginja brez sledu. Ladja obstane – in mrtveca odnesejo v grob. *Ecce sortem!* – podoba našega življenja.⁶

6 Na drugačen, mnogo bolj daljnosežen in usoden način se je s slovenskim duhovnim, narodnim in geografskim prostorom ukvarjal Slomšek kot škof, ko je v več let trajajočih pogajanjih dosegel novo razmejitev lavantinske škofije (Kovačič 1934: 84–99), s katero je veliko večino štajerskih Slovencev združil v novo urejeni lavantinski škofiji in jih odtegnil nasilni germanizaciji v popolnoma nemško usmerjeni sekavski (graški) škofiji. Ta obširen eklesiastično-politični proces s pogajanjem med cesarjem, škofi in papežem, v katerem je Slomšek zmagal, čeravno njegovo glavno načelo, da naj se meje škofije ujemajo z narodnostno mejo, ni bilo docela uresničeno, ne sodi v meje tega sestavka. Toda ob premisleku o slovenskem kulturnem in zemljepisnem prostoru ga je potrebno vsaj omeniti, saj gre predvsem temu Slomškovega

⁶ *Ecce sortem* – Glej, (kakšna) usoda! Nemški izvornik v Kosarjevi knjigi (Kosar 1863: 27–28), tu prevod Jožeta Stabeja (Kosar 2012), v tisku.

delu ob drugem njegovem prizadevanju za slovensko kulturo poglobitna zasluga, da je Spodnja Štajerska do prve svetovne vojne sploh ostala slovenska dežela (POGAČNIK 1991: 147–148, 157).

7 Vitalna narodna zavest, ki jo je Slomšek poleg vere razumel kot bistveno prvino slovenske krščanske omike, se je izražala tudi v njegovih literarnih delih. Posamezne slovenske dežele, pravzaprav deli slovenskega naroda, so v njegovih tekstih večkrat metonimično predstavljeni s slovenskimi rekami. Že zelo zgodaj (1821) in prav ob začetku svoje bogoslovne poti je imel Slomšek slovesen govor za začetek slovenskega tečaja v družbi bogoslovcev. Ohranil se je rokopis tega govora z naslovom Napeljavni govor k'Slovenfkimu sboru 1821, ki je za svoj čas ne le prvovrstno prerodno dejanje z zbranimi argumenti v prid učenja slovenščine, ampak tudi sam zase mala retorična umetnina. Ker je to prvi (pol)javni govor o slovenskem jeziku v slovenščini, ki povrh doslej ni bil objavljen, naj navedemo nekaj misli, ki ilustrirajo Slomškovo vizijo o potrebnosti učenja knjižne slovenščine kot višje enote, v kateri se združujejo govori posameznih slovenskih dežel. Govor začenja z iztočnico Jezusovih besed učencem: *Vos estis lux mundi*. – Vi ste luč sveta. V uvodu razvije misel, da duhovnik s tem, ko ljudstvu posreduje krščansko vero, obuja v njem hkrati tudi omiko in njene nasledke. Tako je rasla omika pri Nemcih, tako pri slovenskih prednikih v času Cirila in Metoda. Nato z obžalovanjem postavi primerjavo: »O kako merslo je ferze donafnih vuzhenikov proti ferzi tih dveh bratov k Slovenfki vuzhenofiti.« (NRSS, Ms 44, 3v) Na očitek, da se slovenščina v vsakem kraju drugače govori in se je zato nima smisla učiti, odgovarja, da je vzrok temu med drugim to, da duhovni pastirji sami ne znajo knjižnega jezika: »[Od] kod pride ta reslozhk, de vľaka fara drugazhi isrekuje? Sato kir njih vuzheniki enako prav govoriti ne snajo, kir se Slovenftva le malo, al fzer nizh ne vuzjijo.« (4r) Zavrne tudi druge ugovore proti učenju slovenščine, češ da slovenščino znamo že od doma, ali da naj bi Slovenci že po enem rodu izumrli ipd. Danes si težko predstavljamo, kako odločni in smeli so bili ti Slomškovi pozivi k učenju slovenščine in prerodnemu delu med ljudstvom, ki so bili izrečeni, ko je bil komaj nekaj mesecev v bogoslovju in le pol leta po cesarjevem absolutističnem govoru učiteljem ob kongresu vladarjev v Ljubljani 1821.⁷ Ne glede na to je svoje videnje kulturnega razmaha uveljavljal naprej skladno z idejo o knjižnem jeziku kot zedinjujočem počelu Slovencev, o čemer je v govoru razvil tole poetično prispodobno:

‚Sestre fo fi v nafhi fofefki ‚Sava, Drava ino ‚Savina, ena tezhe fkus Kranfko, druga fkus Korofhko, ta treka fkus ‚Stajarfko deshelo, dalezh od eden druge vftanejo, pak vender fe prijafno fkupej snidejo, ino v drushbi v morje fvoje shlahte ftekajo.

O ke bi vunder tim potoki mi enaki poftali; ‚Slovenz je Kranjez, Korefhez, koker ‚Stajarz, bratji fmo eden drugimu, ako se mi v nafhah jesikah, v nafhim govorjenju, ako fmo fhe tako dalezh narasen, senazhimo koker te vode, eden drusga po potu te vuzhenofiti ‚Slovenfkiga na dalezj vodimo, tok se bodemo nafhim dalnim bratam prublishvali, ino,

⁷ »Ostanite pri starem redu, ki je še vedno najboljši. [...] Ne potrebujem učenjakov, temveč le pridnih državljanov, in tako mi vzgajajte mladino. Kdor meni služi, mora poučevati, kakor jaz ukazujem. Kdor pa tega ne more ali kdor se ukvarja z novotarijami, naj gre, kamor mu drago, ali pa ga dam odstraniti jaz.« (MODER 1952: 16)

o frezjni zhač, kateri pridefh, de bode v jesiku ‚Slovenftva ena hiſha, eden rod, eno ‚Slovenftvo, en govor! (NRSS, Ms 44, 4r–4v)

Za leto 1821 pomeni takšna vizija izredno stopnjo artikulacije slovenske narodne in jezikovne ideje. Še dodatno je izjemna zato, ker je ohranjena v slovenščini, in še dodatno, ker jo je zapisal komaj enaindvajsetletni bogoslovec. V svojem okolju je delovala kot integralna vizija slovenstva, ki naj se harmonično razvija po poti vere in kulture. Slomšek je to videnje izrazil še enkrat v poeziji. Leta 1822 je – verjetno za slovesnost ob začetku ali koncu jezikovnega tečaja – zložil pesem Slovenstvo, ki jo je v spremni opombi označil kot odo, »ki so si jo gojenci celovškega semenišča peli v spodbudo, ko so se začeli v letu 1822 iz lastne potrebe medsebojno izobraževati v materinščini«; objavljena je bila šele nedavno (SLOMŠEK 2010: 15).⁸ Daljša pripovedna pesem v 19 kiticah, zasnovana še v Vodnikovem duhu, s prisposobo govori o »spanju« Slovencev, o njihovi težki zgodovini, naposled pa o nujnosti narodnega prebujenja in aktivnega dela. Ideja narodnega in jezikovnega zedinjenja slovenskih dežel je med drugim izražena v tehle kiticah:

Tam Sava mi 'zvira,
kir beli se sneg,
Savina pogmira
prebistro nje tek;
prdruži se Drava,
njih sestra, in glej,
kok tečejo brzno
v družbi naprej.

Ta potok veseli
me pejti vuči,
Slovence na beli
dan gori budi,
de b' hotli en druž'ga
za brate spoznat,
prjazno po potu
modrine pelat.

Topos slovenskih rek, ki Slomšku simbolno predstavlja ideje kulturnega sodelovanja, jezikovnega zблиževanja in narodne zedinjenosti posameznih slovenskih dežel, je bil globoko vraščen v njegovo duševnost. Ko je v približno istem času, tj. med letoma 1821 in 1824, napisal daljšo epsko-lirsko pesem, posvečeno Urbanu Jarniku,⁹ jo je zasnoval s tematiko povezanosti med »Savinjsko ravnino« in pokrajino ob koroški reki; o sebi govori pesnik alegorično kot o majhnem grozdu, ki ga je s Štajerske prinesel v dar Koroški (tj. Jarniku), pesem pa je seveda naslovil Drava (Drava! ti slo-

⁸ Vprašanje o točnem začetku jezikovnih tečajev v letih 1821 ali 1822 ostaja odprto. Po Slomškovi dataciji je mogoče sklepati, da je bil Napeljavni govor s konca leta 1821 ali je bil morda uvod v tečaj, ki se je praktično začel šele v letu 1822.

⁹ Jarnik je bil v letu 1824 star 40 let, zato je možno, da mu je Slomšek kot prijatelj in občudovalec to pesem napisal prav ob jubileju oz. godu tega leta.

venska mati, SLOMŠEK 2011: 20–23). Simbolika slovenskih rek in pokrajin se je nato v Slomšku vzbudila še potem, ko je ob koncu življenja kot škof poslednjič obiskal Solčavo in v župnijsko knjigo zapisal pesem Slovo Žolcpaškim planinam ter jo tudi podpisal »Pri svoji tretji in poslednji obiskavi 21. rožnega cveta 1861«. V petkitični pesmi se prepletata motiv strmih solčavskih planin in dolinskih slovenskih rek:

Z Bogom, hčere stare matere, mogočne Slave:

košata Radoha, visoka Ojstrica,
gorjata Rinka in zobata Olšova!
Povzdigajte Slovencom bistre glave,
naj bojo vrlji sini Slave!

[...]

Deroča Drava, svetla Sava in Savinja,
mogočne vode in slovenske sestre tri,
vsaka po svoji stezi neprenehoma hiti
in te uči, slovenska rodovina!

kako se zadobi modrina. (SLOMŠEK 2007: 63–64)

Solčavske planine v pesmi alegorično konotirajo moralno neomajnost, premočrtnost, narodno zavednost; ta »vertikalni« element se dopolnjuje s »horizontalnim«, ki ga uvajajo slovenske reke, predstavnice slovenskih dežel, ki so hkrati simbol vztrajnosti, zagnanosti, dinamičnosti. Pesnik je snov pretanjeno komponiral tako, da vertikalni element zavzema prvo in četrto kitico, vmes med njima kakor v dolini tečejo reke v drugi in tretji kitici. Zadnja, peta, poveže obe prvini v prizadevanju za resnico in dobro med Slovenci s projekcijo v odprto prihodnost.

8 Slomšek se je le predobro in preveč realistično zavedal resničnega položaja Slovencev na Štajerskem in Koroškem, da bi ga ne boleli učinki germanizacije: no tranja vdaja nekaterih Slovencev nemštvu, zatajevanje lastnega, slovenskega izvora ter jezika, postopen odpad družine in ponemčenje lastnih otrok. O tem je Slomšek večkrat z bolečino pisal; krivdo je videl predvsem v Slovencih samih; v premajhnem spoštovanju maternega jezika in lastnega izvora. Za to večidel ni obtoževal Nemcev, ampak rojene Slovence, ki so se pripravljene za nekaj socialnih ugodnosti odtujiti svojemu rodu. Tem je namenil oster, zelo jasen članek Graja nemškutarjev, objavljen še v zadnjih *Drobtincah* njegovega življenja leta 1862. To antologijsko besedilo se začinja tako:

»Kaj mi hočete dati, in jaz vam ga izdam?« tako je govoril Judež Iškarjot kervoželjnim sovražnikom Kristusovim. [...] Kaj nam hočete dati, in vam hočemo prodati svoj narod, svoj materni jezik in vso narodno blago? tako govorijo naši nemškutarji, svojega naroda zatajevavci, po nemški strani Nemcom, po vogerski strani madjaroni Magjarom, lahoni po laški strani pa Italijanom. Trideset srebrnikov ravno ne iščejo; zadosti jim je nekoliko pohvale, nekaj posvetne časti. [...] Ni se potemtakem čuditi, da vbogo slovenščino od vsih krajev pokončavna povodenj zaliva ... (*Drobtince* 1862: 59)

Ti in takšni stavki so izhajali iz prejasne zavesti, kaj se dogaja po štajerskih ter koroških mestih, trgih in vaseh, še zlasti med tistimi Slovenci, ki so po novi razmeji-

tvi škofij ostali »prepuščeni na milost in nemilost« krški (celovski) oz. sekavski (graški) škofiji (Kovačič 1935: 92–94). Slomšek se je zavedal, da se skokovito nadaljuje proces, ki je v počasnejših in manj nasilnih korakih spreminjal narodnostno podobo Koroške že stoletja. Iz te zavesti je nastala svojstvena, prav za Slomška značilna vizija potujčenega, izgubljenega slovenskega prostora, ki jo je s svojim poetičnim slogom opisal takole:

Kdo je ponemčil Gorotana visoke planine in doline zelene častite Koroške dežele, v koji so svoje dni mogočni Gorotanski knezi gospodovali, kakor nam priča jezer let stari kamniti prestol na starodavni ravnini poleg Gospe svete? Na grobu stare slave knezov prestol v zemljo leze na meji nemčije [tj. nemštva], in na bližnem homu častita stolica Gospa sveta že v nemčiji medli; alj visoke gore Grebenca in Kačji verh, Golovica in Svinja ste v nebo kipeče priče, da so svoje dni Slovenci po njih košatih livadah svoje čede pasli, in z njih višin v sosedno Tirolsko, Solnogradško in Avstrijansko gledali in popevali gorske popevke, kder sedaj ni slovenskega glasu več čuti. Bistrice po vsih krajih nemčije po slovensko rožljajo, se v Dravo, Muro in Murco odmevajo, pa po njih bregih ni več Slovencev, ki bi razumili, kaj jim velijo potoki in reke u starodavnih časih po slovensko keršene. Koroško Brezje in štajarski nemški Gradec nam pripovedata v množini veliko varožev, trgov in vesi po nemških krajih, da so jih nekdanji Slovenci stavili in v njih prebivali, v kojih so zdaj le Nemci doma. – Kaj so očitni sovražniki nekdanje Slovence po vsih tih krajih pobili in po kervavem boju si osvojili vse te slovenske lastnine? – Nemškutarji so jih po malem Nemcom prodali, ter so sebe in svojo deco ponemčili.« (*Drobtince* 1862: 59–60)

Značilno je, da so tudi v teh žalobnih, elegičnih stavkih omenjene tri slovenske reke; toda te tečejo skozi potujčeni prostor, ki je za slovenstvo izgubljen. V tipologiji slovenskih »literarnih prostorov« ne bi smel manjkati tudi ta prostor, iztrgan iz organske in jezikovne zveze s preostalim slovenskim kulturnim prostorom, za katerega enotnost in omiko si je Slomšek prizadeval in katerega zgodovinsko odtujitev je zato boleče občutil ter izrazil. Takšno odtujitev – tako prostora nasploh kakor tudi posamezne osebe – svojemu rodu je razumel Slomšek kot kršitev od Boga danega naravnega reda, naravnega prava. Slovenska kultura, po Slomškovo omika, je bila v njegovem pojmovanju del celostne krščanske omike in vitalno odvisna od krščanstva, ki ji je po njegovem prepričanju omogočilo nastanek ter razvoj. Zato je Slomšek tudi avtor prve teološke utemeljitve slovenske narodne individualnosti, izražene v znani pridigi na binkoštni ponedeljek 1838 (SLOMŠEK 2004) in v drugih spisih.

9 Sklep

V štirih desetletjih slovstvenega in kulturnega delovanja Antona Martina Slomška od 1821 do 1862 je slovenski narodnostni prostor nastopal kot ena osrednjih preokupacij njegove misli in pisanja. Implicitno se to kaže že v obširni mreži pisemskih stikov s sodelavci, ki je segala s Koroške in Štajerske na Kranjsko, Tržaško in Goriško. Eksplicitno se Slomškova misel o slovenskem narodnostnem prostoru izraža v njegovih prizadevanjih za pouk slovenskega jezika, s katerim je na Koroškem in Štajerskem sredi 19. stoletja pomembno pripomogel k uveljavitvi skupne norme knjižnega jezika, v katerega se stekajo posamezne pokrajinske inačice ter narečja. Zanimiva

je tudi Slomškova percepcija prostora v potopisih, nastalih na njegovih potovanjih po slovenskih deželah v letih 1833, 1834 in 1837. Kot literarni simboli pa nastopajo elementi slovenskega prostora v Slomškovih literarnih delih, zlasti pesmih. Osrednja podoba, ki je pojavlja večkrat, je podoba slovenskih rek, ki prihajajo iz raznih slovenskih dežel, a se stekajo v enoten tok in v njegovih pesmih s tem predstavljajo vsem Slovencem skupno jezikovno ter narodnostno kulturo. Temelje tako integriranega slovenskega jezika ter slovenskega kulturnega prostora je Slomšek videl v naravnem pravu, danem od Boga, iz česar je razvil prvo teološko utemeljitev slovenske narodne individualnosti.

VIRI IN LITERATURA

AZN: *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, 1930–1932. Ur. Frančišek Kovačič. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Drobtince za novo leto 1848: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvčenju ino za kratek čas. Celje: Matija Vodušek.

Drobtince za novo leto 1851: Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvčenju ino za kratek čas. Celovec: Jožef Rožman.

Janko MODER, 1952: *Iz zdravih korenin močno drevo: Iz zgodovine Družbe sv. Mohorja*. Celje: Družba sv. Mohorja.

NRSS, Ms 44: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja. Ms 044. Anton Martin Slomšek: Napeljavni nagovor k'Slovenfkimu sboru 1821. Tudi na spletu.

Anton Martin SLOMŠEK, 2004: *Tri pridige o jeziku: Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. Matija Ogrin in Jože Faganel. eZISS – Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Tudi na spletu.

--, 2007: *Poezija: Objavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba (Zbrano delo, 1).

--, 2011: *Poezija: Neobjavljene pesmi*. Ur. Matija Ogrin. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba (Zbrano delo, 2).

UKM, Ms 124: *Pešme sa pokuŕhno 1832–1838*.

UKM, Ms 125/7: *Lehko noč* (pesem v dajničiči, tisk).

Ivan GRAFENAUER, 1958: *Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečajji v celovškem semenišču*. *Zgodovinski časopis* XII. 272–285.

Ivan GRAFENAUER in Alfonz GSPAN, 2009: *Slomšek Anton*. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.

Marko JESENŠEK, 2003: *Slomškov jezikovni nazor in slog*. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 669–682.

- , 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborene. *Studia Historica Slovenica* 10 (2/3). 667–681.
- Rudolf KOLARIČ, 2009: Metelko Franc Seraf. *Slovenski Biografski Leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Tudi na spletu.
- Franz KOSAR, 1863: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*. Maribor: E. Janschitz.
- Franč KOSAR, 2012: *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Njegovo življenje in delovanje*. Prev. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba. V tisku.
- Fran KOVAČIČ, 1934, 1935: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski I, II*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: Od sistema k besedilu*. Maribor: Zora (Zora, 74).
- Jože POGAČNIK, 1991: *Kulturni pomen Slomškovega dela*. Maribor: Obzorja.